

BUYUK MUTAKALLIM VA IMOM ABU MANSUR AL-MOTURIDIY YASHAGAH BA IJOD QILGAN DAVR

Mirzamiddinov Asliddin Abdumuminovich.

Toshkent islom insitituti o'qtuvchisi.

Raxmatullayev Ravshan Kushmuratovich.

Guliston davlat universiteti

Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18403108>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-yanvar 2026 yil

Ma'qullandi: 24-yanvar 2026 yil

Nashr qilindi: 28-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

Imom Abu Mansur al-Moturidi, Moturidiylik, aqida, kalom ilmi, ahlu sunna val jamoa, hanafiy mazhabi, Kitob at-Tavhid, Ta'vilot ahl as-sunna, Movarounnahr, islom tafakkuri.

ABSTRACT

Ushbu maqolada islom tafakkuri tarixida muhim o'rin tutgan buyuk mutakallim Imom Abu Mansur al-Moturidiyning hayoti va ilmiy ijodi yoritiladi. Allomaning yashagan davri, ilmiy muhiti, ta'lim olgan ustozlari hamda aqida va kalom ilmlaridagi faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, Imom Moturidiyning Kitob at-Tavhid va Ta'vilot ahl as-sunna kabi muhim asarlari, uning aql va vahiy o'rtasidagi muvozanatga asoslangan yondashuvi va Moturidiylik aqidaviy maktabining shakllanishidagi o'rni ochib beriladi. Maqolada Imom Moturidiyning islom aqidasini himoya qilishdagi xizmati hamda uning ilmiy merosining bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan.

Islom tafakkuri tarixida aqida va kalom ilmi muhim o'rin tutadi. Ushbu sohada buyuk xizmat qilgan allomalardan biri Imom Abu Mansur al-Moturidiydir. U nafaqat yirik mutakallim, balki ahlu sunna val jamoa aqidasini ilmiy asosda himoya qilgan ulug' imom sifatida tanilgan. Imom Moturidiy yashagan va ijod qilgan davr islom tarixida murakkab, ammo ilmiy jihatdan sermahsul davr bo'lib, turli aqidaviy oqimlar paydo bo'lgan, ilmiy bahs-munozaralar kuchaygan edi. Ushbu maqolada Imom Abu Mansur al-Moturidiyning yashagan davri, tarixiy-siyosiy holat va ilmiy muhit keng yoritiladi.

Imom Abu Mansur al-Moturidiyning hayoti va ijodi

Imom Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad al-Moturidiy islom tarixida buyuk mutakallim, mufassir va aqida ilmining yetuk namoyandalaridan biri sifatida tanilgan. U hijriy III asrda, taxminan milodiy 870-yillar atrofida Samarqand shahri yaqinidagi Moturid qishlog'ida tug'ilgan. "Moturidiy" nisbasining kelib chiqishi ham aynan shu hudud nomi bilan bog'liqdir. Imom Moturidiy Movarounnahr mintaqasida keng tarqalgan hanafiy fiqh mazhabiga mansub bo'lib, uning ilmiy qarashlari va metodologiyasi hanafiylik ruhida shakllangan.

Imom Moturidiy yashagan davr Abbosiylar xalifaligi hukmronligining so'nggi bosqichlariga to'g'ri keladi. Bu davr bir tomondan islom ilm-fanining yuksalish davri bo'lsa, ikkinchi tomondan siyosiy beqarorlik va aqidaviy qarama-qarshiliklar kuchaygan davr edi. Ayniqsa, mu'taziliylar, jahmiylar, qodariylar va boshqa firqalarning faoliyati musulmon jamiyatida e'tiqodiy bahslarni kuchaytirgan. Ana shunday murakkab muhit Imom Moturidiyni islom aqidasini ilmiy asosda himoya qilishga undagan.

Imom Moturidiyning ilmiy shakllanishida Samarqand shahri muhim rol o'ynagan. Samarqand o'sha davrda yirik ilmiy markazlardan biri bo'lib, bu yerda fiqh, tafsir, hadis va kalom ilmlari keng rivojlangan edi. Imom Moturidiy dastlabki bilimlarini shu yerda yashagan mashhur hanafiy ulamolardan olgan. U Qur'oni karim, hadis ilmi, fiqh va usul ilmlarini chuqur o'rganib, keyinchalik kalom ilmiga jiddiy e'tibor qaratgan.

Imom Moturidiy naqliy ilmlar bilan bir qatorda aqliy ilmlarni ham mukammal egallagan. U aqlni Alloh tomonidan berilgan buyuk ne'mat deb bilgan va uni e'tiqod masalalarida to'g'ri yo'naltirish zarurligini ta'kidlagan. Uning fikricha, inson aqli Allohning borligi va yagonaligini anglashga qodir, ammo shariat hukmlarini belgilashda vahiy asosiy manba bo'lib qoladi. Bu muvozanatli yondashuv Moturidiylik ta'limotining asosiy xususiyatiga aylangan.

Imom Moturidiy umrining katta qismini ilm bilan shug'ullanishga bag'ishlagan. U turli firqa vakillari bilan ilmiy bahs-munozaralar olib borib, islom aqidasi himoya qilgan. Uning bahslardagi uslubi mulohazali, dalillarga tayangan va mantiqiy bo'lib, keskinlik va mutaassiblikdan yiroq edi. Shu sababli u o'z davrida ham, keyingi asrlarda ham katta hurmatga sazovor bo'lgan.

Imom Moturidiyning ijodi asosan aqida va tafsir ilmlariga bag'ishlangan. Uning eng mashhur asari "**Kitob at-Tavhid**" bo'lib, bu asar Moturidiy aqidasi asosiy manbasi hisoblanadi. Asarda Allohning borligi va yagonaligi, sifatleri, payg'ambarlik, iymon va qadar masalalari aql va naql asosida chuqur tahlil qilingan. Ushbu asar mu'taziliylar va boshqa adashgan oqimlarning qarashlariga ilmiy raddiya sifatida yozilgan.

Imom Moturidiyning yana bir muhim asari "**Ta'vilot ahl as-sunna**" bo'lib, u Qur'oni karim tafsiriga bag'ishlangan. Bu asarda muallif aqidaviy oyatlarni sharhlab, ularni ahlu sunna va jamoa qarashlari asosida talqin qilgan. Ushbu tafsir Imom Moturidiyning Qur'on ilmlarida ham yetuk olim bo'lganini ko'rsatadi.

Imom Moturidiyning ilmiy merosi faqat uning yozgan asarlari bilan cheklanib qolmaydi. U asos solgan Moturidiylik aqidaviy maktabi keyingi asrlarda keng tarqalib, Movarounnahr, Turkiston, Hindiston va Usmoniylar davlati hududlarida asosiy aqidaviy yo'nalishlardan biriga aylangan. Bu maktab musulmonlar orasida mo'tadillik, bag'rikenglik va ilmiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilgan.

Imom Abu Mansur al-Moturidiy hijriy 333-yilda (milodiy 944-yil) Samarqandda vafot etgan. U o'zidan boy ilmiy meros qoldirib, islom aqidasi mustahkam poydevorini yaratgan buyuk alloma sifatida tarixda qolgan. Bugungi kunda ham uning hayoti va ijodi islom ilmlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi va yosh avlodni to'g'ri e'tiqod ruhida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi.

Imom Moturidiy davrining ilmiy ahamiyati

Imom Abu Mansur al-Moturidiy yashagan davr islom tarixida ilmiy va aqidaviy jihatdan muhim bosqich hisoblanadi. U hijriy III asr oxiri va IV asr boshlarida Movarounnahr, xususan Samarqand va Buxoro mintaqasida faoliyat yuritgan. Bu davr Abbosiylar xalifaligi hukmronligining murakkab bosqichiga to'g'ri keladi. Bir tomondan, markaziy hokimiyat biroz zaiflashgan, boshqa tomondan esa ilm-fan, falsafa va diniy tafakkur rivojlanayotgan edi. Aynan shu sharoit Imom Moturidiyning ilmiy shakllanishiga, aqida va kalom sohasidagi faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Imom Moturidiy yashagan davrda islom olamida turli aqidaviy oqimlar faoliyat yuritgan. Mu'taziliylar aqlni ustun qo'yib, vahiyga ikkinchi darajali ahamiyat bergan bo'lsa, jahmiylar

Allohning sifatlarini noto'g'ri talqin qilgan. Shuningdek, qodariylar insonning erkin irodasini haddan tashqari ta'kidlagan. Ana shunday qarama-qarshiliklar jamiyatda e'tiqodiy bahslarni kuchaytirgan. Shu sababli Imom Moturidiy ahlu sunna val jamoa aqidasi himoya qilish, aql va vahiy o'rtasidagi muvozanatni saqlashga intilgan.

Imom Moturidiyning davri ilm-fan va falsafa rivojlangan davr bo'lgani bois, uning ilmiy ahamiyati nafaqat kalomda, balki fiqh, tafsir va Qur'oni karimni talqin qilishda ham namoyon bo'ladi. U ilmiy faoliyatini tizimli yo'l bilan olib borib, naqliy va aqliy bilimlarni uyg'unlashtirgan. Shu tariqa, uning asarlari keyingi avlodlar uchun mustahkam ilmiy manba bo'lgan. Ayniqsa, *Kitob at-Tavhid* asari Moturidiylik maktabining asosiy manbasi sifatida shakllangan va islom aqidasi barqarorligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Moturidiy davrining ilmiy ahamiyati shundan iboratki, u ilmiy maktabni shakllantirib, keyingi asrlarda Movarounnahr, Turkiston va boshqa hududlarda o'z ta'sirini davom ettirgan. Shu davrda shakllangan ilmiy an'analar, jumladan, bahs-munozara, dalilga asoslangan fikrlash va ilmiy izlanishlar keyinchalik Moturidiylik ta'limotini yanada keng tarqalishiga yordam bergan. Shu bilan birga, ulamolar orasida bag'rikenglik va mantiqiy tafakkur rivojlangan.

Imom Moturidiy davri ilmiy jihatdan juda muhimdir. U islom tafakkurining rivojlanishiga hissa qo'shgan, aqidaviy qarama-qarshiliklarni mantiqiy dalillar bilan yengib, Moturidiylik maktabini shakllantirgan. Shu tariqa, uning davri nafaqat Movarounnahr ilm-fan markazi sifatida, balki butun musulmon olamida aqidaviy va ilmiy yuksalish davri sifatida tarixga kirgan.

Imom Moturidiy va uning shogirdlari

Imom Abu Mansur al-Moturidiy o'z davrining eng yirik mutakallimlaridan biri sifatida nafaqat ilmiy asarlar yaratgan, balki ko'plab shogirdlarni tarbiyalash bilan ham tarixda qoldi. Ulamolik faoliyatining muhim jihati shogirdlar orqali o'z ilmiy merosini davom ettirish va ahlu sunna val jamoa aqidasi keyingi avlodlarga yetkazish edi.

Moturidiy shogirdlari orasida eng mashhurlari Movarounnahr va Samarqand hududida faoliyat yuritgan ulamolar edi. Ularning asosiy vazifasi ustozining ilmiy va aqidaviy qarashlarini o'rganish, uni bahs-munozaralarda himoya qilish va keyinchalik o'z hududlarida tarqatish edi. Shu orqali Moturidiy ta'limoti faqat Samarqand va Buxoro bilan cheklanib qolmay, butun Movarounnahr va undan tashqaridagi hududlarga keng tarqaldi.

Imom Moturidiy shogirdlar bilan ishlash jarayonida nafaqat ilmiy bilim berish, balki mantiqiy fikrlash, dalil keltirish va bahs-munozarada ishonchli bo'lishni o'rgatgan. Bu esa shogirdlarni o'z davrining yetuk mutakallimlariga aylantirgan. Shu tariqa, u nafaqat ilmiy, balki ma'naviy yetuk ulamolarni tarbiyalagan.

Moturidiy shogirdlarining ba'zilar keyinchalik mashhur kalom ulamolari sifatida tanilgan. Ular orasida Abu Bakr al-Samarqandi, Abu Sa'id al-Kashgariy va boshqa Movarounnahr ulamolari ajralib turadi. Shu shogirdlar orqali Moturidiylik maktabi nafaqat ilmiy asosga ega bo'lgan, balki turli hududlarda ahlu sunna val jamoa aqidasi targ'ib qilish imkoniyatiga ega bo'lgan.

Shogirdlar ustozining ilmiy merosini davom ettirish bilan birga, o'zlarining mustaqil ilmiy izlanishlarini ham olib borgan. Ular Moturidiy ta'limotini kengaytirib, asarlarini talqin qilgan va ba'zi joylarda yangi ilmiy bahs-munozaralarni yo'lga qo'ygan. Shu tariqa, Imom Moturidiy shogirdlari orqali Moturidiylik aqidasi nafaqat saqlanib qolgan, balki yanada rivojlangan.

Shogirdlar orqali olingan ta'lim Movarounnahr ilmiy maktabini mustahkamlashga xizmat qilgan. Bu esa keyinchalik Turkiston, Hindiston va Usmoniylar imperiyasi hududlarida Moturidiylik maktabining asosiy aqidaviy yo'nalish sifatida tan olinishi bilan yakunlangan. Shu sababli, Imom Moturidiy shogirdlari uning ilmiy va aqidaviy merosining eng muhim omili bo'lgan.

Imom Abu Mansur al-Moturidiyning shogirdlari uning ilmiy va aqidaviy merosini davom ettirishda beqiyos rol o'ynagan. Ular orqali Moturidiylik maktabi shakllangan, ahlu sunna val jamoa aqidasi saqlanishi va rivojlanishi ta'minlangan, hamda Movarounnahr ilmiy markazi yanada mustahkamlangan. Shu tariqa, shogirdlar Imom Moturidiyning o'rnini va ilmiy merosini keyingi asrlarda ham tirik tutgan.

Xulosa. Imom Abu Mansur al-Moturidiy islom tafakkuri tarixida buyuk mutakallim, aqida ustoz va ilmiy maktab asoschisi sifatida alohida o'rin egallaydi. Uning yashagan davri ilmiy, siyosiy va e'tiqodiy jihatdan murakkab bo'lib, turli aqidaviy oqimlar faoliyat yuritgan. Shu sharoitda Imom Moturidiy aql va vahiy o'rtasidagi muvozanatga asoslangan yondashuvi bilan ahlu sunna val jamoa aqidasi himoya qilgan va islom kalomini tizimli shakllantirgan.

Imom Moturidiyning ilmiy ahamiyati uning nafaqat kalom, balki tafsir, fiqh va Qur'oni karim ilmlaridagi faoliyatida ham namoyon bo'ladi. U *Kitob at-Tavhid* va *Ta'vilot Ahl al-Sunnah* kabi asarlari orqali musulmon olamida mo'tadilik, dalillarga asoslangan tafakkur va bag'rikenglikni targ'ib qilgan. Shu bilan birga, uning shogirdlari ilmiy va aqidaviy merosni davom ettirib, Movarounnahr ilmiy maktabini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Natijada, Imom Moturidiy va uning shogirdlari orqali Moturidiylik maktabi shakllanib, butun musulmon olamida ahlu sunna val jamoa aqidasi rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ularning ilmiy faoliyati Movarounnahr va boshqa hududlarda islom tafakkurining barqarorligi va rivojlanishiga xizmat qilgan. Shu tariqa, Imom Moturidiy nafaqat o'z davrining, balki keyingi asrlarning ham yirik olimlaridan biri sifatida tarixda qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Mansur al-Moturidiy. *Kitob at-Tavhid*. Movarounnahr nashriyoti, 1990.
2. Abu Mansur al-Moturidiy. *Ta'vilot Ahl al-Sunnah*. Samarqand nashriyoti, 2005.
3. Abu Zahra, Muhammad. *Islomda aqidaviy maktablar*. Qohira, 1960.
4. Sa'duddin Taftazoniy. *Sharh al-Aqid an-Nasafiyya*. Toshkent, 2001.
5. *Islom ta'limi va tarixi bo'yicha maqolalar to'plami*. O'zbekiston musulmonlari idorasi, Toshkent, 2010.
6. Qosimov, A. *Moturidiylik maktabi va uning tarixi*. Toshkent, 2015.
7. Madaminov, S. *Islom kalomi tarixi*. Buxoro, 2008.